

HADİS EDEBİYATINDAN FAYDALANMA USÛLLERİ

İlk üç bölümde tanıtmaya çalıştığımız hadis edebiyatından kolayca ve mümkün olduğu kadar tam ve sür'atli olarak faydanabilmek elbetteki ilmî mesaî sarfeden herkes için büyük önem taşımaktadır.

Öte yandan araştırılacak olan hadis'in, Tasnif Devri Hadis Edebiyatında yer alıp almadığı, atıyorsa farklılık arzedip arzetmediği, sıhhat durumunun ne olduğu ciddî bir araştırmacının cevap vermek zorunda bulunduğu hususlardır.

Hadislerin kaynağını bulmak, bir başka ifâde ile, hadislerin ilk ve aslî hadis kaynaklarında yer alıp almadığını tesbit etmek, sadece ilmî araştırma açısından değil, günlük hayatta karşılaşılan herhangi bir sözün hadis olup olmadığını merak edenlerin yönelttikleri soruları cevaplandırmak bakımından da önemlidir. Bu konu, eskiden beri hadis ile meşgul olanları ciddî şekilde zorlayan ve yoran bir iş olmuştur. Hatta İmam Müslim gibi bir büyük muhaddisin, kendisine sorulan bir hadisi ararken, uyumamak için fazla miktarda aldığı belâzur sebebiyle vefat ettiği^{1[643]} rivayeti, meselenin ne derece ciddî olduğunu bir başka açıdan belgelemektedir.

Hiç kuşkusuz bugün, düne nisbetle daha yeni imkân ve kolaylıklar geliştirilmiş bulunmaktadır. Ancak yine de mesele öneminden hiçbir şey kaybetmemiştir.

Hadis Edebiyatı tarihine bu açıdan şöyle bir göz attığımızda, başlangıçta, her hadisin elde edildiği kaynağı, şahıs isimleri ("râviler") olarak baş tarafında ("sened") ihtiva ettiğini, sened zikretmenin, hadisin kaynağını göstermek anlamına geldiğini görmekteyiz. Hadis Edebiyatının tasnifinden sonra, artık, sened ve metniyle birlikte hadisin yazılı metnin bulunduğu kitaptaki yerini göstermek önem kazandı. Zamanla bu gelişme, aynı hadisin, kaynak niteliği taşıyan kitapların hangilerinde yer aldığı topluca bilinmesine ve değerlendirilmesine yol açmıştır. Ale'r-ricâl sistemden ale'l-ebvâb sisteme geçilmesinden başlayarak, hadis edebiyatı tarihi içinde görülen müstahrac, müstedrek, cem', ale'l-ahruf (alfabetik) eserlere, miftah ve fihristlere varıncaya kadar her yeni telif türü biraz da bu noktadaki problemi çözmeye yardımcı olmak amacından kaynaklanmıştır.

Tabii her yeni telifin külanmasını bilmek, getirilen kolaylıktan yararlanabilmenin ilk şartıdır. Bu dernektir ki, bir hadisin kaynağını bulmanın ("tahrîc) belli usûlleri ve belli malzemesi bulunmaktadır. Bu yönde devamlı bir gelişme de gözlemlenmektedir. Ancak, elde mevcut malzemeyi ve hadis konusu usûlleri detaylı bir şekilde müstakillen inceleme konusu yapan bir eser son zamanlara kadar yazılmış değildir.

Bilhassa master ve doktora seviyesinde ilmî çalışma yapan araştırmacıların ihtiyaçlarını göz önüne alarak Hadis Edebiyatından yararlanma yolları konusunda ilk eser, Dr.Mahmud et-Tahhân tarafından "Usûlu't-tahrîc ve dirâs-âtü'l-esânid" adıyla neşredilmiş bulunmaktadır.^{2[644]}

Daha önce de Muhammed Accâc el-Hatîb tarafından "es-Sebîlilâ marifeti mevâdî'l-hadis^{3[645]}adıyla kaleme alınmış bir Arapça makale bulunmaktadır.

Türkçemizde de Dr.Abdullah Aydın'ın, Accâc'ın anılan makalesinden yararlanarak yazdığı "Hadislerin Bulunması ve Tesbiti Konusunda Yapılan Çalışmalar^{4[646]} başlığını taşıyan bir makalesi bulunmaktadır.

Çalışmamızın Hadis Edebiyatına aidiyeti ve konunun, İslâm ilimleri alanındaki tetkikleri açısından arzettiği fevkalâde önem dolayısıyla meseleyi biz, sadece hadis bulmak olarak değil, aynı zamanda terim ("istilah") ve şahıs ("rical") bulmak şeklinde aç ayrı açıdan, hadis edebiyatından nasıl faydalanılacağını bu bölümde incelemeye çalışacağız. Böylece birçok araştırmacının ilk yardımına koşmuş olabileceğini ümit etmekteyiz.^{5[647]}

I. Hadis Edebiyatından Hadis Bulmakta Faydalanmak

Öncelikle, hadis edebiyatından hadis bulmayı kolaylaştırmak için telif edilmiş anahtar kitaplar ve fihristleri tanıtacak, sonra hangi usûllerle bu edebiyattan faydalanarak hadislerin bulunabileceğini göstermeye çalışacağız. ^{6[648]}

A. Hadislerin Kaynağını Bulmakla İlgili Eserler

Yukarıda kısaca değindiğiniz gibi hadîslerin kaynağını bulmakta yardımcı olmak maksadıyla telif edilmiş, çoğunlukla bellieserleri kapsayan bir takım çalışmalar yapılagelmıştır. Daha çok bunlar, aslî ve muteber hadis edebiyatı ile ilgili olarak meydana getirilmişlerdir. Bu çalışmaların ilki Etraf Ki tablan'dır. ^{7[649]}

1. Etraf Kitapları ve Zehâiru'l-irievâris

İslam bilginlerince meydana getirilmiş olan Etraf Kitapları, Sahihayn veya kütüb-i sitte'deki hadisleri ihtiva etmektedirler.

Genel nitelik olarak, bu eserlerde önce, çalışmaya konu alınan kitaplarda-ki hadislerin bir araya toplandığını, her sahâbînin rivayetlerinin tesbit edildiğini, sonra da «ahabî isimlerinin alfabetik olarak sıralandığını ve hadislerden birer pasajın yazılarak, bu hadisin o kaynaklardaki yerlerine kitab (bölüm) ismi olarak işaret edildiğini görmekteyiz.

Bu tür edebiyatın en eskisi Halef b.Hamdûn ve Vâsitî (40171011) "Etrâfu's-sahihayn"ıdır. ^{8[650]}Ebu'l-Fadl Muhammedb. Tâhir el-Makdisî (507/1114) nin "Etr-âfu'l-ğarâib ve'l-efrâd"ı da kütüb-i sitte üzerinde yapılmış bir etraf çalışmasıdır.

el-Mizzî (741/1340)'nin Tuhfetu'I-eşrâf bi marifeti'l-etrâfi kütüb-i sitte üzerine yazılmış, 19595 hadis ihtiva eden bir etraf kitabıdır.

Etraf edebiyatının en yenisi, Şeyh Abdülğani b.İsmail en-Nablûsî (1143/1730)'nin "Zehâiru'l-mevâris fi'd-delâleti alâ mevâz'l'l-hâdîs'idir.

Bu kitab, Kütüb-i sitte ve Muvatta'ı kapsamaktadır. Ezher Ulemâsından Mahmûd Rebi'in çalışmasıyla 4 cild halinde Mısır'da 1352/1934 yılında basılmış bulunmaktadır.

Önsözünde, Hadis İlminde fihristlere olan ihtiyaç ve daha önce yazılmış Etraf Kitapları hakkında kıymetli tesbit ve bilgililer bulunan Zehâiru'l-mevâ-ris'deBuhârî için.Müslimi için EbûDavud için Tirmizî için Nesâî için İbnMâce için Muvatta için de remizleri kullanılmıştır.

Zehâiru'l-mevâris 7 bölüm halinde tertib edilmiştir. Her bölüm de kendi içinde sahâbî isimleri alfabetik olarak düzenlenmiştir.

1. Bölüm (bab): Kemal sahibi erkek sahabîlerin hadisleri (I'den-III. cildin 133. sayfasına kadar.)

2. Bölüm (bab): Sahabîlerden künyeleriyle meşhur olanlar (III, 133'den IV, 157'ye kadar)

3. Bölüm (bab): Haklarında varid olan söylentilere göre erkek sahabîlerden mübhem olanların hadisleri

(IV, 157'den IV, 177'ye kadar)

4. Bölüm (bab): Kadın sahabîlerin hadisleri (IV, 177'den IV, 302'ye kadar)

5. Bölüm (bab): Kadın sahabîlerden künyeleriyle meşhur olanların hadisleri. (IV, 302'den IV, 308'e kadar)

6. Bölüm (bab): Kadın sahabîlerden mübhem olanların hadisleri (IV, 308'den IV, 312'ye kadar)

7. Bölüm (bab): Mürsel hadisler. Son kısımda künyeler, mübhemler ve kadınların mürselleri ile ilgili üç fasıl bulunmaktadır. (IV, 312'den 341'e kadar).

Bu bölümler içinde toplam olarak 12302 hadisin, bahis konusu 7 kitaptaki yerlerine kitab

(bölüm) ismi olarak ve müelliflerin hangi hocalarından rivayet etmiş oldukları da belirtilmek suretiyle işaret olunmaktadır.

Hadis, taranan kitapların aynı bölümlerinde geçiyorsa, ilk kitaptaki bölüm adını verdikten sonra diğer kitapların remizlerinin peşinden diye işaretle bulunmakta; değişik bölümlerde geçiyorsa her defasında o bölümlerin ismi açıkça yazılmaktadır. Câbir b.Abdillah'm rivayetleri ile ilgili kısımdan ^{9[651]}aldığımız şu örnekte bu hususiyetleri görmek mümkündür:^{10[652]}

2. Miftâhlar

Hadis bulmakta, ya da hadislerin belli kaynaklarda bulunup bulunmadığını kolayca tesbit etmekte yardımcı olmak üzere islam bilginlerince meydana getirilmiş bir başka çalışma da Miffcah adını taşıyan bir çeşit fihristlerdir.

Miftâhlarda hadisler ilk kelimelerinin alfabetik sırası içindedirler.

Miftah adıyla Buhârî'nin ve Müslim'in Sahihleri üzerine yapılmış fihrist çalışması Muhammed eş-Şerif b. Mustafa et-Tokâdî (1312/1897)"ye aittir.

Eser "Miftâhu's-Sahihayn, Buhârî ve Müslim" adını taşımaktadır. 1313 yılında İstanbul'da önce ayrı ayrı sonra da bir arada basılmıştır. Eserde, Buhârî ve Müslim'deki kavî hadisler, ilk kelimelerine göre alfabetik olarak verilmiş, karşılarında da kitab ismi ve bab rakamları cilt ve sayfa no'ları gösterilmiştir.

Ayrıca Buhârî'deki hadisler için İbn Hacer, Aynî ve Kastallânî şerhlerinin cild ve sayfa numaralan; Müslim hadisleri için de Kastallânî kenarındaki Ne-vevî şerhinin cild ve sayfa numaralan verilmiştir.

Hiç kuşkusuz bu miftahtan faydanabilmek için, Tokadı nin çalışmasına esas aldığı baskılan elde etmek gerekir. Değişik baskıların kullanılması halinde, Miftah'ta görülen sayfa numaraları geçerliliğini kaybetmektedir.

Tokâdî, Buhârî'nin Sahih'i için Mısır 1296 baskısını; İbn Hacer'in şerhi için Mısır 1301; Aynî için Kostantiniyye 1309; Kastallânî şerhi için Mısır 1293 baskısını kullanmıştır. Müslim'in Sahih'i için de Mısır 1290 baskısını esas almıştır.

Doğrudan ve birinci dereceden bir hadis kitabı olmamasına rağmen, Sey-yid Ahmed el-Gımâri'nin "Miftahu't-tertîb H ehâdisi Tarihi'1-Hatîb" adıyla Hatîb'in Bağdad Tarihindeki toplam 4500 hadis için yazdığı miflah da burada anılmağa değer niteliktedir. ^{11[653]}

Merhum Muhammed Fuad Abdülbâkî tarafından Müslim, İbn Mâce ve İmam Malik'in Muvatta'ı için hazırladığı fihristler de anılan kitaplardaki hadisleri alfabetik olarak, cild ve sayfa numaraları ile birlikte kolaylıkla bulunabilecek, hale getirmiştir. "Miftahu Sünen, it-tirmizi 'de önemlidir, (bkz. s. 67).

Buraya kadar kısaca tanıttığımız Etraf, Mitfah ve fihrist çalışmaları, belli eserlere münhasır kalsalar bile yine de hadis bulmayı kolaylaştırıcı gayretlerdir. Ne var ki, herkesin her zaman aradığı hadisin ilk kelimesini bilmesi mümkün değildir.

O halde daha başka Usûllerle, her araştıracının her safhada aradığı hadisleri kolaylıkla bulabilmesine imkân vermek gerekmektedir.

İşte bu gereği karşılamak üzere hazırlanmış geniş kapsamlı fihristler müsteşriklerce gerçekleştirilmiştir. ^{12[654]}

3. Müsteşriklerce Hazırlanmış Fihristler

Asıl amaçlan, yetişecek yeni müsteşriklere kolaylık sağlamak da olsa, Hadis sahasında gerçekleştirdikleri MİFTÂHU KUNUZİ'S-SÛNNE ve kısaca Konkordans ("CONCORDANCE") diye anılan el-MU'CEMU'L-MÜFEHKES LÎ ELFÂZİ'L-HADİSİ'N'NEBEVÎ adlı fihristler, hadis

çalışmalarına müsbet katkılarda bulunan ve giderek bu çalışmaların temel müracaat kitabın niteliğini alan takdirle karşılanması gerekli gayretlerdir. Şimdi bu iki fihrist çalışmasını tanıyalım.^{13[655]}

a. Miftahu kunûzi's-Sünne

Müsteşrik A.J. Wensinck (Vensink) tarafından İngilizce olarak ve 14 kitab esas alınarak hazırlanan bu mevzu fihristi,^{14[656]} Muhammed Fuad Abdülbâkî tarafından Arapçaya çevrilmiş ve böylece İslam Dünyasına yayılmıştır.

Kitap, alfabetik olarak ana konu ve şahıs isimlerini sonra da bu ana konunun tâli bahislerini vermekte ve her defasında da ihtiva ettiği 14 kitaptan hangilerinin nerelerinde o konuyu bulmak mümkünse, remizlerle ve rakamlarla işaret etmektedir.

Miftahu Kunûzi's-sünne'nin ihtiva ettiği kitaplar ve remizleri şöylece sıralanabilir:

1. Sahimî'l-Buhârî Leiden, 1862-68/1907-8 baskısı
2. Sahihu Müslim Bulak, 1290 baskısı
3. Sünemi Ebî Davud Kahire, 1280 baskısı
4. Sünenu't-Tirmizî Bulak, 1292 baskısı
5. Sünenü'n-Nesâî Kahire, 1312 baskısı
6. Sünenu Ibn Mâce Kahire, 1313 baskısı
7. Sünemi'd-Dârimî Dehli, 1337 baskısı
8. Muvatta-ı Mâlik Kahire, 1279 baskısı
9. Müsnedu Ahmed b.Hanbel Kahire, 1313 baskısı
10. Müsnedu't-Tayâlisî Haydarâbâd, 1321 baskısı
11. Sîretu İbn Hişâm Göttingen, 1859 baskısı
12. Tabakâtu Ibn Sa'd Leiden, 1904-1908 baskısı
13. Meğazîl-Vâkidî Berlin, 1882 baskısı
14. Müsnedu Zeyd b. Ali Milano, 1919 baskısı

Ayrıca ile kitab'a bab'a hadis'e

işaret edilmiştir. İşaretiyle de "Baş kısmıyla son kısmını karşılaştı" demek istenmiştir. Rakamların sol tarafında görülecek üç küçük mim harfi ile de hadisin defalarca tekrür ettiğine; sayıların sol üst köşesindeki rakamlarla da o hadisin o sayfa ya da babta o kadar tekrür ettiğine işaret edilmiştir.

Bu 14 kitab için verilen rakamlar hepsi için aynı şeyi ifade etmezler. Bu açıdan da bu kitablann şöylece grublandığı görülmektedir:

1. Kİtab ve hadis numaralan verilenler:

Bunlar, Müslim, Muvatta, Tayâlisî'nin Müsned'i ve Zeyd b. Ali'nin Müsned'idir.

2. Kitab ve bab numaraları verilenler:

Bunlar, Buhârî, Ebu Davud, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce, Dârimî'nin kitaplarıdır.

3. Cild ve sayfa numaralan verilenler:

Bunlar da, Ahmed b.Hanbel'in Müsned'i, İbn Sa'd'ın Tabakât'ı, İbn Hişâm'ın Sîret'i ve Vâkidî'nin Meğazısidir.

Bunlardan İbn Sâ'd için Kısım'a da işaret edilmiş; Ahmed b.Hanbel'in Müsned'i için cild kısaltması yerine, yazı ile evvel, sâni... diye cild sayısı belirtilmiştir.^{15[657]}

Burada Zeyd b.Ali (122/739)'ye izafe edilen MÜSNED üzerinde bir noktaya işaret etmekte fayda vardır. Bu kitab, Şia'dan Zeydiyye'nin fıkıh sahasında temel kaynağıdır. Ne var ki bu kitabı Zeyd b.Ali'den rivayet eden Ebû Halid Amr b. Hâlid el-Vâsitî, hadis imamlarınca kendisine güvenilmeyen ve yalancılıkla itham edilen biridir. Hatta Ahmed b.Hanbel onun "mevzu hadisler rivayet ettiğini söylemektedir.^{16[658]} Bu husus bilinerek bu kitâbtan

ihtiyatla yararlanılmalıdır.^{17[659]}

b. Concordance

Fransızca olarak Concordance et Indices de la Tradition Musulmane, arab-ça olarak el-Mu'cemu'l- Mufehres li Elfazı'l-Hadis'l'n-Nebevi adını taşıyan ve kısaca Concordance diye anılan hadis fihristi, Amsterdam Kraliyet Akademi-si'nin himayesinde ve değişik ülkelere ait 15 kadar akademi ve enstitünün ilmî ve mâlî desteğiyle gerçekleştirilmiş modern bir çalışmadır.

Kütüb-i sitte'ye ilâve olarak Dârimî'nin Sünen'i, imam Malik'in Muvatta'ı ve imam Ahmed b.Hanbel'in Müsned'ini ihtiva eden Concordance'm hazırlanması için çalışmalar fiilen 1916 yılında Juynboll, Wensinck, Horovitz ve başka bazı müsteşriklerin planlamasıyla başlatılmıştır.^{18[660]} Muhtelif ülkelerden 40 kadar ilim adamı tarafından sürdürülen çalışmanın ilk ürünü, birinci cildi tam 20 yıl sonra 1936'da Leiden'de neşredilmiştir. 7.Cildi 1969'da, 8. cildi ise 1988'de yayınlanmıştır.

Şahıs ve yer isimlerine tahsis edilmiş olan 8.cild dışında hadislerde yer alan önemli ifâdelerin, lügat tekniği içinde^{19[661]} anılan 9 kitaptaki yerlerine işaret eden Concordance, ihtiva ettiği kitâblar için Miftahu kunuzi's-sünne'den ayrı olarak aşağıdaki kısaltmaları kullanmaktadır:

Buhârî

Müslim

Ebu Davud

Tirmizî

Nesâî

ibn Mâce

(ilk iki formada şeklidir.)

Dârimî

Muvatta

Ah.b.Hanbel

(ilk iki formada şeklidir.)

Ayrıca bu kısaltmalar her sayfa altında gösterilmek suretiyle araştırmacıya yardımcı olunmuştur.

Bu 9 kitab için verilen rakamlar değişik anlamlardadır. Bu açıdan şöyle bir gruplandırma yapmak gerekmektedir:

1. Bölüm (kitab) adından sonra bâb numarası verilenler:

Bunlar, Buhârî, Ebû Davud, Tirmizî, İbh Mâce, Nesâî ve Dârimî'nin ki-tablarıdır.

2. Bölüm (kitab) adından sonra hadis numarası verilenler:

Bunlar da sadece Müslim'in Sahih'i ve İmam Mâlik'in Muvatta'dır.

3. Cild ve sayfa Numarası verilenler:

Bu, yalnızca Ahmed b.Hanbel'in Müsned'idir.

Concordance'tan kolaylıkla yararlanabilmek için, herşeyden önce, Mu-hammed Fuad Abdülbâkî tarafından hazırlanmış bulunan ilk sekiz kitabın, kitab (bölüm) ve bab isim ve numaralarını gösteren Teysîru'l-menfea^{20[662]} adlı eser yardımıyla dikkatli bir şekilde kendi kitablarımıza kitab ve bab numaralarını işlemek gerekmektedir.

Ayrıca aynı numaraların sayfa başlarına kaydedilmesi daha kolaylaştırıcı olacaktır.

Öte yandan Concordance'tan kısa zamanda aranılan hadis hakkında bilgi alabilmek için, o hadiste geçen "en nâdir ve müştakk" kelimesinin tesbit edilmesi ve o kelimedenden hareketle aramaya başlamak gerekir.

Bir hadis için bir-iki kelimedenden bakıldıktan sonra bulunmazsa, hemen bu hadisin Concordance'ın ihtiva ettiği dokuz kitapta bulunmadığı hükmüne varmamak lâzımdır. Daha başka kelimelerden araştırma sürdürülmelidir. Hazırlayıcıların hangi kelimeyi önemli

gördüklerini her zaman doğru olarak kestirmek mümkün olmayabilir. Tahmin edilmeyen bir kelimeden o hadisi almış olabilirler.

Concordance'ta kelimeler, mazî, müzarî, emir... malum, meçhul sırasıyla ve şahıs zamirleri de emsile-i muttaride sırasına göre dizilmişlerdir. Bu husus da göz önünde bulundurulursa, daha kısa zamanda sonuca varılabilir.

Concordance'tan faydalanma süresinin kısaltılması biraz da onu çok çok şahsen kullanarak kazanılacak melekeye bağlıdır.

Ayrıca, Concordance'tan tesbit edilen kitab, bab veya hadis numaralarının ait oldukları kaynaklardan tek tek kontrol edilmesi, hele bilhassa metinlerin gösterilen yerde bulunup bulunmadıklarının tetkiki asla unutulmamalıdır.

Bu yapılmadan Concordance üzerinden verilecek isim ve rakamlarda az da olsa, hata ihtimali bulunacağından, bazen büyük mahcubiyet&er doğabilir. Araştırmacılar bu pek önemli noktayı ihmal etmemelidirler.

Şu iki nokta da bilinmelidir:

a. Concordance'ta, Müslim'in Sahih'inde sadece sened'i zikredilmiş fakat metni verilmemiş rivayetlere atıf yapılmamıştır.

b. Muvatta'daki sadece merfu hadislere atıf yapılmış, İmam Malik'e ve öteki zevata ait görüşlere ("âsâr") işaret edilmemiştir.^{21[663]}

Bir Uygulama

Şimdi bir uygulama yaparak elimizdeki hadisin Concordance aracılığıyla hadis edebiyatındaki yerini bulmaya çalışalım:

Elimizde şöyle bir metin bulunmaktadır:

Eh kısa yoldan bu hadis hakkında Concordance'tan bilgi alabilmek için "Lâ yüldeğu" kelimesinin mazisi kelimelerinden bakabiliriz.

Ledeğa¹ maddesinden bakıyoruz, Concordance'ın VI. cildinin 111. sayfasının ikinci sütununda şu satırları buluyoruz:

Cuhr, kelimesinden bakıyoruz. Concordance'ın I. cildinin 322. sayfasının ikinci sütununda şu satırları buluyoruz.

Ayrıca bu hadis için el-Mü'min kelimesinin mazisi Âmene maddesinden hareketle, el-Mü'min kelimesinin merfu' olarak geçtiği satırlara bakabiliriz. Bu hadisi, Concordance'm I. cildinin 114. sayfasının ilk sütununda şu satırlarla buluyoruz:

Birinci kelimeden bu hadisi bulabilmek için madde başı olan Ledeğa kelimesinden itibaren yaklaşık bir sütün; Cuhr kelimesinden itibaren yaklaşık V3 sütün; el-Mü'min kelimesi için ise, Âmene'den itibaren yaklaşık 12 sütûn'u ta-kib etmemiz gerekmiştir. Bu demektir ki, bu hadisi en kısa yoldan bulabilmek için Cuhr kelimesine bakmak uygun olacaktır. Gerçekten de hadîsteki en nâdir müştak kelime odur.

Hadisimizin geçtiği üç yerde, az-çok farklılıklarla verildiğini, gösterilen kaynaklarda da verilen şekle göre farklılıklar olduğunu görmekteyiz. Şöyle ki, Ledeğa maddesinde, hadisin metnindeki değişiklikler bir arada gösterilmiş, bu gösterilen şekillerden herhangi birinin geçtiği yer de kaynak olarak kaydedilmiştir.

Cuhr kelimesinde ise verilen metnin aynen geçtiği kaynaklar verilmiş, bir yukarıda görülen kaydı ile Ahmed b.Hanbel'e ait olarak yukarıda işaret edilmiş olan rakamı görülmemektedir. el-Mü'min kelimesinde verilen metin, burada verildiği şekilde yer almadığı için, en yukarıda görülen kaydı bulunmamaktadır.

Şimdi yukarıda gördüğümüz kaynaklarla ilgili satırları, Concordance'm usûlüne göre açıkça yazalım:

Buhârî'nin Kitâbu'l-edeb'inin 83. babı^{22[664]}

Müslim'in Kitâbu'z-zühd'ünün 63. hadis'i,)

Ebû Davud'un Kitabu'l-edeb'inin 29. bab'ı,

Ibn Mâce'in Kitabu'l-fiten'inin 13. bab'ı,

Darimî'nin Kîtabu'r-rikak'ının 65. bab'ı,
Ahmed b-Hanbel'in Müsned'inin İL cildinin 115 ve 379. sayfaları.

Aynı kaynaklar Türce bir araştırmada;

Buhârî, edeb 83; Müslim, zühd 63; Ebû Davud, edeb 29; İbn Mâce, fiten 13; Darimî, rikak 65; Ahmed b.Hanbel, II, 115, 379 şeklinde verilecektir. Bu müelliflerin isimleri, kitaplarının yerine geçmektedir. Ayrıca, Sahih, Sünen gibi kitaplarının adını yazmaya gerek yoktur.

Şimdi araştırdığımız hadisi, burada gösterilen kaynaklardaki yerlerinde görmek istediğimizi düşünelim. Bu takdirde karşımıza, Müellif isimlerinden sonra gördüğümüz, edeb, zühd, rikak gibi bölümlerin o kitablann hangi cildinde ve hangi sayfalarında yer aldığını bilmemiz gerekmektedir.

Bunun için de M.Fuad Abdülbâkî tarafından neşredilmiş bulunan Teys-îru'l-menfea adlı eser yardımıyla oradaki kitab ve bab numaralarını Buhârî, Ebû Davud, Tirmizî, Nesâî, ve Dârimî'nin elimizdeki nüshalarına işlemiş olmamız gerekmektedir. (Müslim, Muvatta ve İbn Mâce'in kitaplarının M.Fuad Abdülbâkî neşirleri Concordance'a uygundur. Ahmed b.Hanbel için de cild ve sayfa no'su verilmektedir.)

Ayrıca her cildin sırtına, görülecek şekilde, kaçınıcı kitapların o ciltte bulunduğunu, meselâ şeklinde yazacak olursak, işimiz daha kolaylaşmış olacaktır. Yine her cildin başına o cildde bulunan kitab isim ve numaralarını ve kaçınıcı sayfada olduklarını da kaydetmeliyiz.^{23[665]}

Sonra Ahmed b.Hanbel'in Müsned'i hariç, öteki sekiz kitaba ait şu genel fihrist elimizin altında bulunmalıdır:

Bu fihristle görüldüğü üzere Kitâbu'I-edebe, Buhârî'de 78. kitaptır. Bu ki-tab, 8 cildlik Buhârî baskısının 7. cildinin 68. sayfasında başlamaktadır. 83. bab ise, aynı cildin 103-sayfasında yer almaktadır. Orada aynen şu satırlar bulunmaktadır:

Müslim'de zühd kitabı 53. kitaptır. 5 cildlik Müslim baskısının 4. cildinin 2272. sayfasında başlayan Kitâbu'z-zühd'ün 63. hadisi aynı cildin 2295. sayfa-smdadır. Metin aynen şöyledir: ıvısiim in bu beş cildlik baskısının 5. cildi detaylı fihristlerin yer aldığı modern ve örnek bir ilmî mesâi ürünüdür.

Ebû Davud'un Sünen'inde Kitâbu'1-edebe 40. kitaptır. Muhammed Muh-yiddin Abdülhamîd neşrinin 4. cildinin 237. sayfasında başlamaktadır. 29, bab ise, aynı cildin 266. sayfasmdadır. Aradığımız hadis de aynı sayfada şu şekilde yer almaktadır:

İbn Mâce'nin Sünen'inde Ktâbul-fiten 36. kitaptır ve II. cildin 1295. sayfasında başlamaktadır. 13. bab ise aynı cildin 1316. sayfasmdadır. Aradığımız hadis ise aynı babın devamında 1318. sayfasında iki ayn rivayet zinciri ile şöyle yer almaktadır:

Dârimî'nin Sünen'inde Kitabu'r-rikâk 20. kitapt 297. sayfasında başlamaktadır. 65. bab ise, aynı dışımız bu sayfada şöylece yer almaktadır:

Hadisimiz Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inin II. cildinin şeklinde ve 379. sayfasında da; şeklinde yer almaktadır.

Böylece aradığımız hadisin, Concordance yardımıyla 6 kitaptaki yerini ve metinlerin görmüş olduk. Ayrıca bu hadisin, Tirmizî, Nesâî ve Muvatta'da yer almadığını da öğrendik.^{24[666]}

B. Bir Hadîsîn Kaynağını Bulmakta İhtimaller Ve Baş Vurulacak Eserler

Bir hadisin kaynağını bulmak, herşeyden önce araştırılacak metnin hadis olduğunu kesinlikle bilip bilmemeye bağlıdır. Sonra da metnin elde mevcut bölümüne, konusunun veya sahâbî râvisinin bilinmesine vs. değişik durumlara göre değişik ihtimaller söz konusudur.

Şimdi biz, bu ihtimalleri ve her ihtimâle göre hangi eserlerden^{25[667]} yararlanarak hadisi bulabileceğimizi göstermeye çalışacağız. Araştırılacak söz için-iki ihtimal vardır:

1. Hadistir.

2. Hadis olduğu kesin olarak belli değildir.^{26[668]}

1. Araştırılacak Olan Söz Hadistir:

Bu takdirde 4 ihtimal söz konusudur: ^{27[669]}

a. Hadisin Metni Bilinir.

Bu takdirde de iki ayrı ihtimal mevcuttur:

aa. Hadisin ilk kelimesi (yani baş kısmı) eldedir.

Bu halde yapılacak iş, hadis metinlerini alfabetik olarak ihtiva eden ve kaynak gösteren el-Câmi'u's-sağir, Râmûzu'l-ehâdîs gibi eserlere; ikinci olarak da Müslim, Muvatta, İbn Mace ve Mişkâtu'l-mesâbih gibi sonunda veya müstakil olarak alfabetik fihristi bulunan kitablara başvurmaktır.

Elde mevcut olan bu ilk kelime müstakk bir kelime ise, pek tabii olarak Concondance'a da bakılabilir. Ayrıca aslında hadis olup olmadığı kesin belli olmayan metinler için başvuru kaynağı olan, Keşfu'l-hafâ ve el-Mekâsıdu'l-hasene gibi eserlere de müracaat edilebilir.

bb. Hadisin herhangi bir (veya birkaç) kelimesi eldedir.

Bu halde yapılacak iş, mümkünse, elde mevcut kelimelerin her birinden hareketle Concordance'tan yararlanmaktır. Ayrıca elde mevcut kelimeler, hadisin konusu hakkında bir fikir verebilir. Concordance'dan bulunamaması halinde, Miftahu Kunuz'is-sünne gibi mevzu fihristlerine veya musannef türü eserlerin ilgili konularına tek tek bakılabilir. ^{28[670]}

b. Hadisin Konusu Bilinir.

Bu takdirde yapılacak iş, öncelikle konuyu Miftahu Kunûzi's-sünne'de aramaktır.

Bu miftahm muhtevası dışında kalan, Zevâid, Müstedrek, Müstahrac ve Camiu'1-usûl, Kenzu'l-ummal ve et-Tac gibi ale'l-ebvâb ("musannef1) eserlere de baş vurmak gerekir. Şayet eldeki hadisin konusu, müstakil hadis kitaplarında incelenmiş, edeb, terhib-terhib, zikir-dua, delâil, şemail, siyer vs. gibi bir konu ise, o takdirde doğrudan bu konulara tahsis edilmiş eserlere başvurmak doğru olur. ^{29[671]}

c. Hadisin Şahabı Râvisi Bilinir.

Bu takdirde yapılacak iş, hiç kuşkusuz, ale'r-ricâl telif edilmiş Müsned ve Mu'cemler'e başvurmaktır. Bunun için de Ahmed b.Hanbel'in Müsned'i ile Ta-berânî'nin el-Mu'cemu'1-kebîr'i en geniş ölçüde istifade edilecek aslî hadis kaynaklarıdır.

Tabii bu konuda yararlanılacak bir başka yardımcı eser türü de Etraf Ki-tablarıdır. Çünkü etraf kitabları, öncelikle sahâbi isimlerini alfabetik sıraya koyar, sonra sahâbîden gelen rivayetleri sıralamaya çalışır. ^{30[672]}

d. Hadisin Pek Belirgin Bir Özelliği Bilinir.

Bu durumda üç ihtimal söz konusudur. Şöyle ki, bu belirgin Özellik;

aa. Hadisin senededir.

Meselâ, babanın oğlundan rivayeti, mürsel veya müselsel bir sened niteliği varsa, bu konulara tahsis edilmiş Hatib Bağdâdî'nin "Rivâyetü'l-âbâ ani'1-ebnâ, Ebû Dâvud es-

Sicistânî'nin el-Merâsil ve Celâleddin es-Suyûti'nin el-Müselâtu'l-kübrâ ^{31[673]} isimli eserlerine müracaat edilmelidir.

bb. Hadisin metnindedir.

Meselâ, metin Rudsî Hadis olduğuna ya da uydurulmuş bir söz olduğuna dair bir özellik varsa, bu takdirde, Kudsî Hadislere ve Mevzu Hadislere ait eserlere başvurulmalıdır.

cc. Hadisin sened ve metnindedir.

İllet ve ibhâm gibi bazı belirgin vasıflar hadisin hem senedinde hem de metninde bulunabilir. Bu takdirde de tbn Ebî Hatim er-Râzî (327/939)'nin her konudaki illetli hadisleri ale'î-ebvâb ihtiva eden İlelu'l-hadîs'ine, Ebû Zur'a Ahmed b. Abdurrahim el-İrâkî (826/1423)'nin el-Müstefâd min mübhemâtı'î-metn ve'l-isnâd'ı, İbnu'I-Cevzî (597/1200)'nin el-İlelu'I-mü-tenâhiye'si gibi eserlere bakılmalıdır. ^{32[674]}

2. Araştırılacak Sözün Hadis Olduğu Kesin Belli Değildir:

Bu takdirde en yakın ihtimal olarak şu iki hal düşünülebilir:

a. Halk Dilinde Dolaşan sözlerdendir. Ya da hadistir ama, kısalığı ve veciz oluşu sebebiyle kelâm-ı kibar gibi dillerde dolaşır olmuştur.

Bu halde yapılacak iş, metnin ilk kelimesine göre alfabetik olarak bu kabil sözler hakkında bilgi veren el-Mekasidu'l-Hasene ve Keşfu'l-hafâ gibi eserlere başvurmaktır.

b. Hadis Diye Uydurulmuş sözlerdendir.

Bu takdirde de Mevzuat Edebiyatına, meselâ İbn Arrâk'm Tenzihu's-şe-ria'sma veya Aliyyu'l-Kaarî'nin el-Esrâru'l-merfû'a veya el-Masnu'una başvurulmalıdır.

Hadis olduğu kesin olarak belli olmayan sözlerin ilk kelimesi elde ise, Mevzuat Edebiyatının alfabetik olanlarına; konusu biliniyorsa ale'l-ebvâb olanlarına başvurmak kısa yoldan o sözün uydurma olup olmadığını anlamaya yarayacaktır. ^{33[675]}

Şimdi bütün söylediklerimizi şöyle bir çizimle şekillendirebiliriz. ^{34[676]}

C. Tahrîc Edebiyatı

Hadislerin kaynağını bulup gösterme işine terim olarak tahrîc dendiğini yukarıda kaydetmiştik. Muhtelif islâmî ilimlere dair eser yazan âlimler, bilhassa kelimciler, müfessirler, usulcüler, fakihler, mutasavvıflar ve lügatçılar çoğu kez, delil olarak kullandıkları hadislere kaynak göstermemişlerdir.

Bu gelişme karşısında hadisçiler, bu kabil eserlerdeki hadislerin aslî hadis kaynaklarındaki yerlerini göstermek üzere ilmî mesâiler sarfetmişler, müstakil eserler yazmışlardır. Bu çalışmalar sonunda tahrîc edebiyatı ("kütübü't-tahrîc") dediğimiz birçok eser ^{35[677]} literatürde yerini almıştır.

Ancak burada hemen işaret edelim ki, tahrîc edebiyatını, Müstahrec adıyla tanıdığımız edebiyat ile asla karıştırmamak gerekir. Zira müstahrec, belli bir (veya birkaç) hadis kitabındaki hadis metnlerinin değişik senedlerle rivayet edilmiş olduğunu göstermek üzere, tasnif devrinde meydana getirilmiş eserlerdir. ^{36[678]} Bu yüzden müstahrecler, el-Müstahrec ale'I-Buhârî veya el-Müs-tahrec aîe's-Sahihayn gibi, çalışmaya esas alman kitaba izafetle isimlendirilmişlerdir. Halbuki tahrîc edebiyatı, bir kere daha tekrar edelim ki, değişik ilim dallarına ait eserlerdeki hadislerin tasnif devri hadis kaynaklarındaki yerlerine işaret etmek ve bu hadislerin sıhhat durumlarını incelemek üzere meydana getirilmişlerdir.

Akâid, fıkıh, tefsir, tasavvuf ve mev'ize gibi konulara dair meşhur eserlerin, hadis kaynakları açısından araştırmaya tabi tutulmaları, bu eserlerde yer aldığı için halk nazarında gerçekten hadis olarak kabul görme şansına sahip zayıf hatta uydurma hadislerin gerçek durumlarıyla ortaya konulması sonucunu verecektir. Araştırma konusu eserlerin, kullandıkları deliller açısından asıl değerlerini de tesbit etmek anlamına gelen bu çalışmalar, netice itibarıyla müslümanlar ve onlardan da önce sünneti korumak demektir. Önemi ve faydası bu açıdan fevkalâdedir. ^{37[679]}

Biz burada, herhangi bir yazma ya da basma eser üzerinde tahrîc çalışması tarzında master veya doktora tezi yapacak olanlara örnek teşkil etmesi için h.V. asırda ortaya çıkan meşhur tahrîc edebiyatından birkaç tanesini hatırlat- . makla yetineceğiz.

Tefsir'de Abdurrauf b.Ali el-Münâvî (1031/622)'nin Tuhfetu'r-râvî fî tahriri ehâdisi'l-Beydâvî" si, genel dinî konularda Hafız Zeynüddin Abdurrahim b.el-Hüseyn el-İrâkî (806/1403)'nin el-Muğnî an hamli'l-esfar fî'l-Esfar fî tah-rici mâ fi'l-Îhyâ mine'l-Ahbâr'^{38[680]} ve Fıkıh'ta da Abdullah b.Yusuf ez-Zeyleî (762/1360)'nin Nasbu'r-râye li ehâdisi'l-Hidâye'si önemlidir. ^{39[681]}

Ayrıca Şerh Edebiyatını tanıtırken de değindiğimiz gibi bazı şerhlerin, ele aldıkları hadis kaynaklarına ya müellif adı veya kitab ("bölüm") adı olarak işaret etmiş oldukları için onları da bir çeşit tahrîc edebiyatı kabul etmek mümkündür. ^{40[682]}

II. Hadis Edebiyatından İstilah Bulmakta Faydalanmak

Hadis Usûlü Edebiyatına Mustalahu'l-hadîs Edebiyatı da denilmektedir. Bu da hiç kuşkusuz, hadis ilmine ait istilahlara Usûl Edebiyatında bulunacağını ifâde etmektedir.

Ancak biz burada meseleye bir başka noktadan yaklaşmak istiyoruz. Şöyle ki, hadis istilahları, Hadis Usûlü Edebiyatından önce mevcuttu. Bu istilahlara hadis edebiyatının şekillenmesinde etkili olmuşlardır. Hatta usûl edebiyatından önce rivâyetu'l-hadîs kitaplarında da kısmen yer almışlardır. Tirnizî (279/892)'nin Câmi'i bu açıdan çok canlı bir misaldir.

er-Râmehurmuzî (360/971)'den başlamak üzere değişik muhteva ve hacimde hadis istilahlara yer veren eserlerin en muteberlerini önceki bölümde özetle tanıttık. Ancak herhangi bir hadis kitabında karşılaşılan bir terimin ne ifâde ettiğini kolayca bulmak ve öğrenmek, her araştırmacının sık sık ihtiyaç duyduğu bir konudur. Böylesi bir ihtiyaç da ancak hadis terimlerini alfabetik olarak tanıtan eserlerle karşılanabilecektir, tşte bizim burada sözkonusu etmek istediğimiz, İstilah bulmakta yardımcı olacak olan bu tür eserlerdir.

Pek tabii olarak Keşşaf'ta İstîlâhâtü'l-funûn ve çeşitli ansiklopediler gibi, istilahlara genel olarak yer aldığı eserlerde hadis istilahlara belli ölçüde bulmak kabildir. Özel olarak Hadis İstilahları'na tahsis edilmiş bir eser bu konuda ihtiyacı daha geniş ölçüde karşılayacağına ise şüphe yoktur. Ne var ki bu konuda sadece yeni bir-iki Arapça -Türkçe teşebbüs ve eserden bahsedebileceğiz. ^{41[683]}

A. Hadis Terimleriyle İlgili Arapça Eserler

Yukarıda belirlediğimiz sınırlar içinde hadis terimlerini bulmaya yardımcı olacak Arapça eser olarak görüp inceleyebildiğimiz sadece bir çalışma bulunmaktadır. O da çok yenidir. ^{42[684]}

Mu'cemu'l-Mustalahâtı'l-Hadisiyye

Şam Üniversitesi Profesörlerinden Dr. Nureddin İtr tarafından kaleme alınmış olan bu eser, hadis metinlerinin, senedlerinin ve râvilerin değerlendirilmesi ile ilgili olarak hadisçilerin kullandıkları terimlerin kısa tanımlarını ve bazan hükümlerini vermektedir. Terimlerin Fransızca tarifleri de eserde yer almaktadır. Ayrıca her terim için, İbnu's-Salah'ın Ulumu'î-hadis'i; Ne-vevî'nin Takrîb'i; Suyûtî'nin Tedrib'i ve kendisinin Menhecun-nakd'inden sayfa numaraları gösterilmiştir. Böylece bu terimler hakkında geniş bilgi almak isteyenlere yardımcı olunmak istenmiştir.

Bir çeşit ıstılahlar sözlüğü olan bu küçük eser, Şam'da 1397/1977'de basılmıştır. ^{43[685]}

B. Hadîs Terimleriyle İlgili Türkçe Eserler

İstenildiği zaman kolayca hadis terimleri hakkında bilgi alınabilecek alfabetik eserler Türkçe'de de iki yeni teşebbüsten ibaret bulunmaktadır. Bundan böyle terimler konusunda da değişik kapsam ve muhtevada eserlerin hadis edebiyatına katılacağını ümit etmekteyiz. Biz şimdilik mevcut iki çalışmayı kısaca tanıtalım: ^{44[686]}

1. Hadis İstılahları

Eserleriyle Türkçe hadis edebiyatında önemli bir hizmet payına sahip bulunan Prof.Dr.Talat Koçyiğit tarafından kaleme alınmış olan Hadis İstılahları, müellifin belirttiği gibi, özellikle Türkçe'de- hadis terimlerini alfabetik olarak ihtiva eden ve yayınlanmış ilk eserdir. Bir çeşit alfabetik hadis usûlü kitabıdır. Üçyüz otuz kadar ıstılahı 480 sayfa içinde tanıtmaktadır. Terimler hakkında, hadis usulü edebiyatında yer alan bilgileri toplu halde vermekte, ayrıca dipnotlarda kaynaklara atıflarda bulunmaktadır. ^{45[687]}

Ancak gerçekten geniş hacmine ve alfabetik sistemine rağmen, ilk planda söz konusu edilebilecek olan bir çok terime ya madde başı olarak ya da hiç bir şekilde yer verilmemiş olması, eserden beklenen istifadeyi büyük ölçüde kısıtlamaktadır. Eser, özel olarak böyle bir mahiyette olması baştan düşünülmemiş de sonradan elde mevcut değişik vesilelerle hazırlanmış- yazıların bir araya getirilmesiyle oluşturulmuş gibi bir görünüm arz etmektedir. "Hadis İstılahları"nın, hacminden beklenen zenginliğe kavuşturulması, eserden istifade imkanlarını artıracaktır. ^{46[688]}

2. Hadis İstılahları Sözlüğü

Dr.Abdullah Aydımlı'nın kaleme almış olduğu "Hadis İstılahları Sözlüğü" ıstılahlar hakkında kısa yoldan bilgi edinme ihtiyacına büyük ölçüde imkan veren bir çalışmadır. Hadis İstılahlarından daha fazla terimi çok daha küçük bir hacimle ve her terimin geniş olarak tetkik edilebileceği kaynakları da gösterecek şekilde hazırlanmış bulunan bu değerli çalışma, hadis ilmi alanında öğrenim gören ve araştırma yapanlara büyük ölçüde yardımcıdır.

Ayrıca Türkiye Diyanet Vakfı tarafından yayımlanmaya başlayan İslam Ansiklopedisinde de İslâmî İlimlere ait bütün ıstılahların yer alacağını öğrenmiş bulunmaktayız.

Önümüzdeki yılların, hadis ilminin diğer branşlarında olduğu gibi terimler sahasında da yeni ürünleri istifâdeye arzedeceği muhakkak gözükmektedir.